

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

З історії релігії та церкви

І. П. ВОРОБІЙОВА (Київ)

Християнські свята в середньовічному Києві

В аспекті вивчення духовної культури давньоруського суспільства тема, що розглядається автором, становить безперечний інтерес як предмет дослідження вітчизняної медієвістики.

Здавна найважливіші свята, котрі відзначали в Києві протягом року, були пов'язані з шануванням Пресвятої Богородиці, святих Климента, Миколи, Михайла та інших, які входили до київського пантеону святих¹.

Храмове свято св. Софії — Премудрості Божої припадало на 8 вересня. Воно починалося службою Різдва Богородиці. В цей день тисячі християн збиралися до Софійського храму. Віруючі вважали, що кожний, хто погляне на Богоматір-Оранту, отримає небесне покровительство. Вони були переконані: доки стоїть в храмі св. Софії "Непорушна стіна", доти стоятиме й Київ.

Культ Богородиці-Заступниці був домінуючим у сакральній культурі Києва². Її вважали покровителькою Київської держави. Свято Різдво Бо-

городищі, чи Мала Пречиста, — перше в циклі великих дванадесятих свят. Андрій Критський називає його "початком свят", але за часом появи Різдва Богородиці чи не одне з найостанніших серед дванадесятих³. Остаточно воно встановилось у VI ст. 8 вересня, коли жнива вже закінчилися, врожай обмолочений, а зерно засипане в засіки, відзначалось язичницьке свято збору врожаю. Тому саме цього дня було встановлене нове свято, пов'язане з подіями священної історії, — Різдво Богородиці.

Друге велике християнське свято — свято Воздвиження Хреста Господня. Церковна легенда розповідає, як у 311 р. імператор Костянтин перед вирішальною битвою з Максенцієм побачив на сонці хрест. Вночі уві сні йому з'явився Ісус Христос і наказав виготовити військовий стяг з таким хрестом. Здобувши перемогу над римським імператором, Костянтин звелів спорудити свою статую, яка тримала військовий стяг з хрестом. У 324 р. мати Костянтина Олена ходила на прощу в Палестину, де знайшла Життєдайний Хрест Господень. В пам'ять цієї події почали споруджувати храми. 13 вересня 335 р. в Єрусалимі було освячено храм, закладений Оленою, а наступний день став днем свята Воздвиження Хреста Господня.

614 р. на Палестину, яка потрапила під владу Візантії, напали перси. Вони пограбували Єрусалим, захопили святині, серед них — Хрест Господень. Лише через 14 років імператор Іраклій, розбивши персів (628 р.), повернув Хрест у Єрусалим. Він сам вніс його до храму. З приводу такої події відбувся урочистий молебен, і Хрест було знову воздвигнуто.

Перший християнський імператор Костянтин Великий, канонізований Східною Церквою, був для київських князів ідеалом християнського правителя. З ним часто порівнюють князя Володимира⁴. Так, Іларіон у "Слові про закон і благодать" зазначав: він "сь матерію своєю Еленою кресть от Іерусалима принесьше.., ты же сь бабою твоею Ольгою кресть от новаго Іерусалима — Константина града"⁵. А Яків Мніх у "Пам'яті і похвалі князеві Володимирі" ніби продовжує: "И ты, блаженый княже Володимерю, подобно Константину Великому створи. Яко же онь... приведе къ Богу святымъ крещеньемъ бешисленое множество, и требиша б'Ьсовская потреби, и храмы идольския раздруши, и церквами украси всю вселеную и грады, и заповіла въ церквахъ памяти святыхъ творити п'Ьньи и молитвами и празники праздновати на славу и на хвалу Богу. Тако же и блаженный князь Володимеръ створи с бабою своєю Ольгою"⁶.

Пам'ять Костянтина та Олени кияни шанували і в 15 день травня, але великим це свято не було.

Виняткове місце в сакральній культурі Києва належить святу Покрова Пресв. Богородиці. За царювання Льва VI Філософа, під час облоги Константинополя сарацинами Св. Андрій Юродивий зі своїм учнем Єпіфанієм, перебуваючи у Влахернському храмі, побачили Богородицю, яка розкрила над віруючими свій омофор(покрову). Після цього підбадьорені греки відбили сарацинів. Облогу було знято. На згадку про цю подію з 1 жовтня 910 р. встановлено свято Покрова Пресвятої Богородиці.

Існують дві версії стосовно появи свята Покрова в Руській Церкві: 1) воно має київське походження; 2) було встановлене Андрієм Боголюбським у Володимире-Суздальському князівстві. Наведемо докази на користь першої версії.

Церква Успіння Пресв. Богородиці в Києво-Печерській Лаврі зведена грецькими будівничими, котрим перед поїздкою до Києва, як повідомляє Києво-Печерський патерик, Цариця Небесна сказала: "Хощу церковь възградити себ-Ь въ Руси, въ Киев-Ь... Прииду же и сама видати церкве и в ней хощу жити"⁷. Грецькі майстри принесли з собою дарунок Божої Матері — мощі мучеників та Ікону Пресв. Богородиці з Влахернського Хра-

му. Отже, Успенська церква мала безпосередній зв'язок з Константинопольським Влахернським храмом. Як свідчать літописи, у Києві існував храм, який часом називали Влахернським: "...Кончаща верхъ стыга Бца на Клов-Ъ заложенъ беи Стефаном игуменом Печерськы"⁸. Уславлюючи діяльність Ярослава Мудрого, митрополит Іларіон підкреслював: "Славный градъ Киевъ величествомъ яко в-Ънцемъ обложилъ, пр'ѣдал люди твоя и градъ святѣи всеславныи скорби на помощь хрестианомъ святѣи Богородици". Простежується подібність культу Богородиці-Заступниці, покровительки Києва, якій присвячувалась переважна більшість храмів стольного града, до ідеї Покрови Богородиці: "Град, почитающий Тя и по долгу славящий, покрывавши, Пречистая, Твоим омофором честным от нахождения противных, от глада же и трусла, и междоусобныя брани"⁹.

Ймовірно, що в Києві свято Покрова Пресв. Богородиці було встановлено в 1103 р. за ігумена Києво-Печерського монастиря Феоктиста з ініціативи Володимира Мономаха. Того дня церква служила Акафіст Покрові Богоматері, в якому повторювалися слова: "Радуйся, радосте наша, покрый нас від усякого зла честним своїм омофором"¹⁰.

До пантеону київських святих входив св. Дмитро з Солуні. За відкрити проповідь християнської віри імператор Максиміліан звелів ув'язнити його і стратити 26 жовтня 306 р. Відомо, що 597 р., коли авари взяли в облогу Солунь, саме св. Дмитро врятував мешканців рідного міста. Його бачили на білому коні і в білому одязі. Допоміг він солунянам і при нападі болгар (1040 р.). Св. Дмитро був християнським покровителем київського князя Ізяслава. Пам'ять св. Дмитра кияни шанували 26 жовтня — в день його загибелі.

Християни Києва відзначали 8 день листопада як "Собор Архістратиґа Михаїла". Свято "Собору" святих ангелів на чолі з Архангелом Михаїлом відоме з ГУ ст. Слід зазначити, що культ ангелів, які виконують важливу роль у встановленні Царства Божого на землі, мав величезне значення. Віруючі вважали Архангела Михаїла захисником віри, великим князем небесних сил, борцем проти зла. Він був християнським покровителем візантійського імператора Костянтина, Карла Великого й Оттона III. Архістратиґа Михаїла шанували й київські князі¹¹. Святополк Ізяславич на честь свого святого заступника збудував у Києві 1108 р. Михайлівський Золотоверхий монастир. 8 листопада вперше відзначалося храмове свято Золотоверхого собору. Християни збиралися на урочисту службу. Залита світлом церква мала чудовий вигляд, коли під час літургії розчинялися срібні Царські врата, очі киян зупинялися на фресках і мозаїках. Головною святинею храму були мощі св. Варвари. 8 листопада та 4 грудня, в день пам'яті великомучениці, її мощі обносили навколо Михайлівського Золотоверхого собору.

З часом культ святого воїтеля набув у Києві значного поширення¹². Ще 1088 р. на дніпрових кручах у Видубицькому монастирі постала церква св. Михаїла¹³. Зображення Архістратиґа Михаїла можна було побачити на стягах та інших атрибутах влади.

Київський храм Успіння Богородиці (Десятинна церква) був центром культу св. Климента — учня апостола Петра. Він очолював Римську кафедру в 92—101 рр. Імператор Траян вислав Климента з Рима до Херсонеса, де він поширював Христову віру серед засуджених на каторжні роботи в Інкерманських каменоломнях. 101 р. св. Климента, за наказом імператора, було втоплено в Чорному морі. Кирило (Костянтин) Філософ, прямуючи до Хазарського каганату з церковно-політичною місією (860 р.), відвідав Херсонес і знайшов мощі святого, їх помістили в єпископській церкві св. Климента (частину мощей слов'янські просвітителі подарували па-

пі Андріану II), там було поховано і самого Кирила (Костянтина). Князь Володимир, прийнявши християнство, привіз голову Климента і тіло його учня Фіфа до київської Десятинної церкви, яку саксонський хроніст Тітмар Мерзебурзький називав Климентовою. 30 січня у Десятинному храмі читали "Слово на перенесення мощей св. Климента". Відтоді в цей день кияни шанують його пам'ять.

Роже Шалонський, який відвідав Київ 1048 р. у складі французького посольства, що приїхало сватати доньку Ярослава Мудрого Ганну, підтвердив відомості про те, що в Києві знаходяться мощі св. Климента Римського. Зауважимо, що у IX ст. про нього було створено не менше 5 оригінальних творів.

25 листопада кияни також відзначали як день пам'яті "заступниче стране Русей" (так його називає "Слово на оновлення Десятинної церкви": "Иже умножил своего Господина талант, не токмо в Риме, но всему и в Херсонесе, еще и в Русем мире")¹⁴.

Культ св. Климента утверджував святість стольного града Києва, перекреслював прагнення Візантії монополізувати право поширення Христової віри на теренах Руської землі, об'єднував Рим, Херсонес, Русь у цій справі. Однак з часом культ св. Климента витісняється культом св. Миколи.

В пантеоні київських святих значне місце займав св. Георгій. Шанування його киянами почалося в середині XI ст. За розпорядженням Ярослава-Георгія Мудрого, коло собору св. Софії було закладено монастир з храмом на честь християнського патрона великого князя. Георгіївський храм був освячений митрополитом Іларіоном у 1051 р., і щороку день 26 листопада присвячувався пам'яті св. великомученика Георгія. Цього дня, шануючи святого, кияни згадували, як Георгій вбив дракона і врятував принцесу¹⁵.

Виходець з шляхетної родини Каппадокії, Георгій обрав кар'єру воїна, згодом прийняв християнство, що за часів імператора Діоклетіана розцінювалось як державний злочин. Після жорстоких катувань Георгія страчили в Нікомедії в 303 р.¹⁶ Культ великомученика Георгія виник у V ст., був популярний в Сирії, Палестині, Малій Азії, на Кавказі, в країнах Західної Європи, на Балканах. Візантійські імператори шанували св. Георгія як свого християнського патрона, його образ зустрічався на монетах Комнінів і Палеологів, на стіні Константинопольського Великого Палацу. З Візантії культ св. Георгія поширився на територію Київської держави.

Популярність святого пояснювалася різноманітністю його функцій. До нього зверталися по допомогу на полі брані. Він дбав про родючість землі, оберігав від диявола, від хвороб¹⁷. Свято Св. Георгія Побідоносця відзначали не тільки 26 листопада, а й у 23-й день квітня (про це ми розповімо нижче).

До пантеону київських святих входив апостол Андрій Первозванний — перший з 12 апостолів Христових, родом з Віфсаїди, брат св. апостола Петра, учень св. Іоанна Хрестителя. Св. Андрія вважають фундатором Царгородської єпархії. На початку християнської ери у сферу його повноважень було виділено узбережжя Понтійського моря, Крим, Скіфію, Балкани. Він проповідував християнство у Малій Азії, Греції, Фракії, Македонії. В церковній легенді зазначається, що під час третьої подорожі до Скіфії св. Андрій відвідав і благословив Київські гори¹⁸. "Андрію оучащу в Синопови, и пришедшу ему в Корсунь, увид'Ъ, яко ис Корьсуны близъ оустъе Днепръское, и вьсхот'Ъ пойти в Римъ, и приде вь оустъе Днепръское, и ОТгаирѣ поиде по Днепру гор-ѣ и по приключоу приде и ста подъ горами на березі. И заутра вьставъ рече к сущимъ с нимъ оучени-

комь: "Видите горы сия яко на сихъ горахъ всіяеть благодать Божия; иматъ и городъ великъ быти, и церкви мьногы иматъ Богъ въздвигнути". И въшедь на горы сиа, и благослови я, и постави крестъ. И помолился Богу, и слъзе съ горы сея, идеже посл'Б же бысть Киевъ" ¹⁹. Ця розповідь поклала початок утвердженню в Києві культу св. апостола Андрія Первозванного. Звичайно, киянам імпонувало те, що першопросвітником країни став сам засновник Константинопольської кафедри. Це збільшувало авторитет Києва, київської князівської династії і місцевої ієрархії. Св. Андрій був покровителем князя Всеволода, і той на честь свого святого збудував для доньки Янки церкву, коло якої незабаром виник Андріївський монастир.

День пам'яті Андрія Первозванного, який скінчив свій життєвий шлях в Ахаї, у м. Патрасі (чи Патрах), де близько 62 р., за наказом єпарха Егеата, був розп'ятий на хресті, кияни відзначали 30 листопада.

Шанували християни Києва і святу Варвару (4 грудня), доля якої схожа з долями інших ранньохристиянських святих. Вона народилася за часів правління імператора Максиміліана в багатій і знатній родині. Мати рано померла, а батько Діоскор був грубою, жорстокою людиною. Він сповідував язичницьку віру. Коли Варвара підросла, батько почав шукати їй нареченого, але дівчина відмовилася виходити заміж і заявила, що вона — християнка. Діоскор сам відвів доньку до начальника області Мартіана з проханням піддати її жорстоким катуванням. Варвару прирекли на страту, вирок виконав сам Діоскор.

Як уже зазначалося, мощі св. Варвари були головною святинею Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря. Вважалося, що ті, хто доторкнувся до нетлінних мошей, врятується від тяжких і невиліковних хвороб ²⁰ та від раптової смерті. 4 грудня під час церковної служби мощі св. великомучениці обносили навколо храму.

Пам'ятники киево-руської культури свідчать про величезну популярність у середньовічному Києві культу св. Миколи, небесного захисника Руської землі. Центром культу Мірлікійського Чудотворця з 90-х років XI ст. стає Софія Київська. Св. Микола — покровитель паломників, мореплавців, рибалок, захищав від нападів кочовиків, оберігав від стихійних лих. В будинку кожного добропорядного киянина з часом можна було побачити образ св. Миколи. Популярність цього святого підтверджується численними легендами про його чудеса: "Приди въ Русь и вижь: яко н'Бсть града и села, ид*Бже не быша чудеса святого Николы их же не можно за множество писанію предати" ²¹.

Одна з них: 1113р. великий князь Мстислав Володимирович заблукав у лісі під час полювання. Після тривалих пошуків втраченого шляху він раптом побачив яскраве світло і незабаром зрозумів, що йде світло від ікони св. Миколи. Неподалік проходив і загублений шлях. На тому місці Мстислав Володимирович побудував церкву Чудотворця, куди перевів з Аскольдової могили Миколаївський монастир.

Св. Миколу в Києві ще називали Мокрим Миколюю. Ця назва пояснюється цікавою легендою. Одного разу на день святих Бориса і Гліба до Вишгорода вшанувати пам'ять братів-мучеників відправився киянин зі своєю родиною. Додому поверталися на човні по Дніпру. Дружина киянина задрімала і впустила дитину. Тяжко переживаючи, батько нарікав на святих, але вранці дитину знайшли живою на хорах св. Софії. Дитина була мокрою, як і чудотворна ікона св. Миколи ²².

В іншій легенді розповідається, як Святитель разом з братами Борисом і Глібом покарали жінку, котра в день св. Миколи не пішла до церкви ("Чудо Святителя съ неблагогов-Бйной женщиной"). Допомога св. Мико-

ла киянам і в боротьбі з половцями, як свідчить легенда "Чудо св. Николая о половчине, створившеєся в граде Києве".

Поширення культу св. Миколи послаблювало зв'язок киево-руського християнства з традиціями кирило-мефодіївської спадщини.

Одне з найважливіших християнських свят — свято Різдва Христова. Але виникло воно не зразу. З метою протиставити святу еретиків-гностиків своє, рівноцінне за значенням, православна Церква проголосила урочисте свято Богоявлення, тобто приходу на землю Христа в образі людини (але це ще не було відзначення Різдва Христова). З часом до свята Богоявлення вона приєднала святкування Хрещення. Це сталося 6 січня. Відтоді цей день кияни шанували як свято Хрещення. Вперше свято Різдва було відокремлене від Хрещення в римській Церкві у першій половині IV ст. Це було пов'язане з тим, що язичницький римський культ урочисто відзначав у кінці грудня день зимового сонцеповороту. Щоб відвернути християн від цього язичницького свята, в Римі перенесли святкування Різдва Христова з 6 січня на 25 грудня²³. Приклад Рима наслідувала східна Церква. З проповідями про це свято вперше виступили святителі Василь Великий, Григорій Богослов та Іоанн Златоуст.

Різдво Христове — велике дванадцяте свято, і, безумовно, його відзначали і в християнському Києві.

В березні (25 день) кияни вшановували ще одне свято Богородичного циклу — Благовіщення. Ярослав Мудрий над Золотими Воротами спорудив церкву Благовіщення Пресв. Богородиці. В "Повісті временних літ" читаємо: "Заложи Ярославъ город великій, у него же града суть Златая врата, заложи же и церковь святыя Софья, митрополью, и посемь церковь на Золотыхъ ворогѣхъ святыя Богородица благовещенье, посемь святого Георгия манастирь и святыя Ирины"²⁴.

23 квітня, як зазначалося вище, Київ знову шанував пам'ять св. Георгія. Цього дня під час церковних служб читались уривки з життя святого та легенди про його чуда. Після урочистого богослужіння проводилися хресні ходи на поля, кропили їх святою водою, читали молитви і благали Господа про великий врожай.

2 травня 1072 р., за правління київського князя Ізяслава, у Вишгороді було перенесено мощі св. Бориса та Гліба до нової церкви і на честь цієї події встановлено свято. 1115 р., за Володимира Мономаха, мощі братів-мучеників знову перенесли до нового кам'яного храму. Перенесення мощей проводилося дуже урочисто, а після літургії князі влаштовували веселі бенкети, роздаючи багату милостиню бідним та убогим. Не викликає сумніву, що свято на честь Бориса та Гліба було популярним у Києві, оскільки цей перший власний культ святих увінчував ореолом святості великокнязівську владу²⁵.

3 травня кияни святкували Успіння Преподобного Феодосія²⁶. "В сій бо день, — згадується в Києво-Печерському патерику, — учитель наш, наставник же и пастырь преставися въ вечный животъ, великій въ отцѣхъ отецъ Феодосіе, прежній св-ѣтильникъ, трудоположникъ же и чудотворецъ въ земли Русѣи"²⁷. Завдяки намаганням киево-печерського ігумена Феоктиста в 1108 р. Феодосія було причислено до сонму святих. У дні пам'яті Преподобного Феодосія влаштовувалися благочинні трапези.

Шанували в Києві святу Ірину (5 травня), її хрестив учень апостола Павла св. Тимофій. Донька князя Лікінія, вона проповідувала християнську віру на батьківщині. За три роки, незважаючи на переслідування язичників, вона навернула в християнство 11 тис. чол., у тому числі свого батька та його найближче оточення. Продовжила свою діяльність у Фракії, в м. Солунь її спіткала мученицька смерть²⁸. У Києві діяв монастир

св. Ірини, закладений Ярославом Мудрим на честь християнської покровительки його жінки Інгігерди-Ірини.

1097 р. у Київській митрополії Єфремом II було встановлено свято перенесення мошей св. Миколи з міста Мір (Мала Азія) до італійського міста Бари. Перенесення відбулося 1087 р., а причиною його були часті турецькі напади.

Св. Микола народився близько 260 р. в м. Патарі у багатій християнській родині. Будучи посвяченим у сан, він займався благочинністю. Здійснив паломництво в Палестину, під час якого виявив у собі дар чудотворця. В Єрусалимі Микола відвідав храм Воскресіння. Після повернення додому був обраний архієпископом Мірлікійським. Займався справами своєї єпархії, зазнав переслідувань від язичників. За царювання імператора Костянтина Микола став відомий як захисник безвинно засуджених. Помер у досить похилому віці 6 грудня 324 р., похований у соборі м. Мір. Після смерті був канонізований²⁹.

Традиційно в Києві відзначали святами закладення та завершення будівництва храмів. У 989 р. на тому місці, де був розташований двір варягів-мучеників, київський князь Володимир заклав церкву Богородиці. Побудова храму на крові та кістках мучеників відповідала канонічним вимогам.

12 травня 996 р. була освячена Десятинна церква. Цього дня Володимир влаштував велике свято для митрополита, єпископів, бояр та старців. "Повість временних літ" свідчить: "И сотвори праздникъ великъ въ тѣ день бояромъ и старцемъ градским, и убогим раздая имение много"³⁰. В пам'ять цієї урочистості було впроваджено щорічне святкування дня 11/12 травня (так відзначали дні освячення найвідоміших храмів у Греції). Відтоді храм Успіння Пресв. Богородиці (Десятинна церква) став уособленням Святої Русі.

23 травня кияни святкували день пам'яті св. Михайла, який став покровителем Києва і перебрав функції святого Миколи. Подібну контамінацію форми Микола — Михайло пропонують вчені Ф. Є. Корш і М. Фасмер, але не наводять доказів культурно-історичного характеру. Побічно їхню думку підтверджує те, що словник Ілчева болгарську форму Мікул подає як форму імені Михайло³¹.

1471 р. на гербі Київського воеводства з'явилося зображення Архістратига Михаїла, святого Заступника Києва.

Можливо, що з перенесенням у 1007 р. мошей княгині Ольги з Вишгорода до Десятинної церкви Володимир встановив місцеве шанування княгині Ольги, "предтечі" християнізації Русі (11 липня). Перенесення мошей відбулося після молебню в храмі і проходило як хресний хід великого князя, митрополита з усім Собором, бояр, старійшин та простих киян. Вони йшли з іконами, хрестами і свічками, співаючи псалми. Яків Мніх згадував: "Въ гроб'ѣ, ид-йже лежитъ блаженое и честное тѣло блаженныя княгини Олгы, гробъ камень малъ въ церкви святыя Богородица, ту церковь созда блаженны князь Володимиръ каменую въ честь святіш Богородици. И есть гробъ блаженныя Олгы и наверху гроба оконче створено и туда видити тѣло блаженныя Олгы лежаще ціюю. Да иже с в'ѣрою придетъ, отворится оконче и видить честное тѣло лежаще Ц'ѣло и дивися чюду таковому, толико л-ѣтъ въ гроб'ѣ лежащо г'ѣлу не раздрушимуся"³³. Офіційна канонізація княгині відбулася пізніше, точна дата її невідома.

Щорічно 12 липня було днем пам'яті київських мучеників. Як свідчить літопис, у 983 р., щоб відзначити успішне завершення походу Володимира на ятвягів, було вирішено здійснити жертвоприношення язичницьким богам. Жереб пав на сина одного варяга, але батько відмовився від-

дати його в жертву дерев'яним ідолам. Варяги — Федір та Іоанн — сповідували християнську віру. Натовп розгромив їх двір, і обидва вони загинули³⁴. Мощі варягів (можливо, частки) були покладені Володимиром у Десятинному пантеоні. З часом давній київський культ став загальноцерковним.

24 липня християнська церква знову шанувала пам'ять святого Бориса, на честь святого Гліба було встановлено свято 5 вересня.

6 серпня християни відзначали день Преображення Господнього — дванадцять свято на честь Ісуса Христа. Серед храмів, присвячених Христу, переважна більшість була Преображенськими. Літопис повідомляє: "Об'яща Володимерь поставити црковъ Василеві Ста Преображенъга б'ѣ, бо въ ть днь Преображенъе Гне егда си бы С'ѣча избывъ же Володимерь сего постави црквъ и створи праздни великъ"³⁵.

14 серпня 1091 р. до Успенської церкви Печорської лаври були урочисто перенесені мощі Феодосія, а цей день стали відзначати як свято на його вшанування³⁶.

На честь перемоги Андрія Боголюбського і грецького імператора Мануїла 1 серпня 1164 р. було встановлено свято Спаса³⁷. Цього дня, здійснюючи молебні на подяку за перемоги, вони побачили вогнені промені від ікони Спасителя, що покривали їхні полки. Свято швидко стало дуже популярним, князі закладали церкви на честь Всемилоствішого Спаса. В "Повісті временних літ" зазначено: "В л'ѣто 6544. Мъстиславъ изиде на ловы, разбол'ѣся и умре. И положиша и в церкви у святого Спаса, юже б'ѣ самъ заложилъ"³⁸.

15 серпня християни Києва святкували Успіння Пресв. Богородиці. Достовірні відомості стосовно свята Успіння в Грецькій церкві припадають на кінець VI ст. Здобувши перемогу над персами 15 серпня, імператор Маврикій переніс свято Успіння з 18 січня на 15 серпня і оголосив його загальноцерковним³⁹.

Як уже зазначалося, культ Богородиці-Заступниці був домінуючим у київському християнстві. Десятинний храм присвячувався Успінню Пресв. Богородиці. Цей день був храмовим святом Успенської церкви Лаври, освяченої 1089 р. митрополитом Іоанном II і собором єпископів. Там зберігалася чудотворна ікона Божої Матері. Кияни знали, що 15 серпня, а також напередодні грізних випробувань, ікону знімали із звичного місця й обносили навколо храму. Цього дня відбувалася й трапеза для братії Христової, яку за традицією благословляв митрополит.

В літопису під 1107 р. читаємо: "Стополкъ же приде в Печерьскыш манастирь на заутреню на Оуспенъе стыга Бца"⁴⁰, а "Повість временних літ" повідомляє: "Праздновавъ князь дний 8, и възвращашеться Киеву на Успенъе святыя Богородица, и ту пакы сотворяще праздник великъ, сзывая бешисленое множество народа"⁴¹.

Пасха — головне християнське свято на честь воскресіння Христа. З послання київського митрополита Никифора до великого князя Володимира: "...И сподобить тя въ Господьскыи день Въскресения дойти в радости телесень и въ здравии и въ веселии душевнымъ и духовнымъ"⁴². Святкували кияни й Трійцю. В "Постановах Апостольських" підкреслювалося: "Сей день да будет великим праздником, ибо в третий час сего дня Господь Иисус послал дар Святого Духа. Пятидесятницу празднуйте одну седмицу"⁴³.

Кожне велике церковне свято відзначали не лише спеціальними церковними службами, в ці дні відбувалися й громадські зібрання з піснями, танцями, частуванням. За звичаєм, князь відкривав двері свого палацу для простих людей і влаштовував бенкети за участю музикантів та скоморохів.

Церква засуджувала таку поведінку, наполягала, щоб свята шанували, відзначали їх духовно і бенкетів не влаштували. В святкові дні були заборонені ігри та сміх: "См*йха б-Бгаи лихаго. Скомороха и слаточ'Бхара, и гудця и свирця н^ уведи у домъ глума ради"⁴⁴.

На закінчення зазначимо, що кожен день року був пов'язаний з пам'яттю святого чи згадкою про якусь подію. Оскільки свято завжди мало зв'язок із сакральним, воно робило киян безпосередніми учасниками подій Священної історії. Християнські свята принесли до Києва добро, мудрість, красу. Вони вчили допомагати ближнім, розуміти, що таке добро і що є зло.

¹Срезневский И. И. Древнерусский календарь по месячным минеям XI—XIII века // Христианские древности и археология. — СПб., 1862. — С. 2-19.

²Мицько І. До проблеми становлення популярних християнських культів в Україні // *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей*. — К., 1998. — Т. V. — С. 26—43.

³Християнские праздники (Рождество Пресвятой Богородицы). — К., 1915. — 134 с.

⁴П л ю х а н о в а М. Сюжеты и символы Московского царства. — СПб., 1995. — С. 120-124.

⁵Молдаван А. М. "Слово о законе и благодати" Илариона. — К., 1984. — С. 97.

⁶З и м и н А. А. Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткое сообщение Института славяноведения. — М., 1963. — Вып. 37. — С. 66-75.

⁷Киево-Печерський патерик. — К., 1991. — С. 6.

⁸ПСРЛ. — Т. 1: Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. — М., 1962. — С. 283.

⁹Молдаван А. М. Указ соч. — С. 97.

¹⁰Александров А. Об установлении праздника Покрова Пресвятой Богородицы в Русской Церкви // Журнал Московской патриархии. — 1983. — № 10, 11; Александров и ч е . Старокиївський культ Богородиці-Заступниці і становлення іконографії Покрова Богородиці // *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей*. — К., 1994. — Т. III. — С. 47—67; Спасский Ф. К происхождению иконы и праздника Покрова // Православная мысль. — 1953. — № 9. — С. 138-151.

¹¹Р и ч к а В. М. Культ св. Миколи-Михайла у Києві // Святий князь Михайло Чернігівський та його доба; Матеріали церковно-історичної конференції (Чернігів, 1—3 жовтня 1996 р. — Чернігів, 1996. — С. 22-23).

¹²Ф и л а р е т. Жития святых, чтимых православною церковью, со сведениями о праздниках Господских и Богородичных, и о явленных чудотворных иконах. — М., 1888. — С. 31—33 (сентябрь).

¹³ПСРЛ. — Т. 1. — С. 207.

¹⁴Л а р о в П. Памятники христианского Херсонеса. — М., 191. — 184 с.; Жития святых таврических (крымских) чудотворцев. — М., 1882. — 72 с.

¹⁵Веселовский А. И. Разыскания в области русских духовных стихов: св. Георгий в легенде, песне и обряде // Сборник ОРЯС. — СПб., 1891. — Т. 21. — № 2. — С. 1-228.

¹⁶Житие и страдание святого славного великомученика Победоносца Георгия. — К., 1897. — 55 с.

¹⁷Вилинбахов Г., Вилинбахова Т. Святой Георгий Победоносец. — СПб., 1995. — С. 5-13.

¹⁸Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси. — К., 1989. — С. 9-13.

¹⁹ПСРЛ. — Т. 2: Ипатьевская летопись. — М., 1962. — С. 6-7.

²⁰Памятники славяно-русской письменности. Великие Минеи Четий (дек. 1—5). — М., 1901.

²¹Вознесенский А., Гусев Ф. Житие и чудеса св. Николая Чудотворца, архиепископа Мирликийского и слава его в России. — СПб., 1899. — С. 228.

²²Б а г р и й А. В. Киевский список чуда св. Николая об утопшем детище. — Петроград, 1914. — 17 с.

²³Христианские праздники (Рождество Христово). — К., 1915. — 195 с.

²⁴Повесть временных лет (далі — ПВЛ). — М., Л., 1950-1951. — Ч. 1. — С. 102.

²⁵Филарет. История русской церкви. — М., 1888. — С. 151-153.

²⁶Федотов Г. Святые Древней Руси. — Paris, 1989. — С. 32-48.

²⁷Киево-Печерський патерик. — С. 87.

²⁸Ф и л а р е т. Жития святых (май). — С. 99-102.

²⁹Святитель Николай. Архиепископ Мирликийский, чудотворец. — 1991. — 64 с.

- ³⁰ПВЛ. -Ч. 1. -С. 85.
- ³¹Успенский Б. А. Культ Николая на Руси в историко-культурном освещении (Специфика восприятия и трансформация исходного образа) // Труды по знаковым системам. — Тарту, 1978. — С. 86-130.
- ³²Горський В. С. Святі Київської Русі. — К., 1994. — С. 23-51.
- ³³Макарий. История Русской Церкви. — Кн. 2. — М., 1995 (репр.). — С. 52-53.
- ³⁴Марков А. Как звали первых святых мучеников на Руси? — Харьков, 1909. — 4 с.; Нікітенко М. Найдавніший Києво-руський пантеон святих у Десятинній церкві // Все-укр. міжнар. християнська асамблея. Науково-практична конференція. — К., 1998. — С. 132-137.
- ³⁵ПСРЛ. -Т. 1.-С. 125.
- ³⁶Голубинский Е. Е. История русской церкви. — Т. 1, 2-я пол. (Период первый киевский или домонгольский). — М., 1881. — С. 336—337.
- ³⁷Плюханова М. Указ. соч. — С. 124—131.
- ³⁸ПВЛ. -Ч. 1.-С. 101.
- ³⁹Христианские праздники (Успение пресв. Богородицы). — К., 1916. — 119 с.
- ⁴⁰ПСРЛ. - Т. 2. - С. 282.
- ⁴¹ПВЛ.-Ч. 1.-С. 85.
- ⁴²Понырко Н. В. Эпистолярное наследие Древней Руси. XI—XIII вв. — СПб., 1992.-С. 71.
- ⁴³Христианские праздники (Пятидесятница). — К., 1916. — С. 98.
- ⁴⁴Понырко Н. В. Указ. соч. - С. 152.